

УДК 94 (477) "1921/1929":334.7

Ю. В. Тренкін

КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В ПЕРІОД НЕПУ

Прослідковано становлення сільськогосподарської кооперації в період нової економічної політики, охарактеризовано законодавчу базу організації цього процесу. З'ясовано важливість для ефективного розвитку сільського господарства України діяльності сільськогосподарських кредитних товариств, висвітлено еволюцію організаційної мережі таких товариств. Проаналізовано значення кредиту як важливої складової інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в Україні в 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *сільськогосподарська кооперація, кредитне товариство, сільськогосподарський кредит, Український сільськогосподарський банк, ефективність кредиту.*

Постановка проблеми. Суспільно-економічне життя в Україні 20-х рр. ХХ ст. тісно пов'язане з впровадженням нової економічної політики, складовою якої була різнопланова діяльність сільськогосподарської кооперації як ефективного механізму інтенсивного економічного розвитку сільського господарства. Потужний економічний розвиток є неможливим без впровадження в структуру сільськогосподарського виробництва чітко організованої системи кредитування, яке в період непу було направлено на забезпечення підтримки й подальшого зростання незаможних, середняцьких та колективних сільських господарств. Серед пріоритетних напрямків діяльності сільськогосподарської кредитної кооперації першочерговою була мобілізація вільних грошових ресурсів, націлених на вирішення важливих виробничих завдань і, як результат, підвищення товарності селянських господарств.

Історіографія питання представлена науковими доробками провідних вчених та керівників української кооперації 1920-х рр., серед яких І. Батюк [1], А. Дідусенко [2], П. Височанський [3], І. Подольський [4], О. Макаровський [5], Т. Німчинов [6]. Сучасні українські дослідники також активно студіюють різноманітні аспекти організації й розвитку сільськогосподарської кооперації в добу непу, залучаючи значний статистичний і архівний матеріал. Серед таких дослідників варто виокремити А. Морозова [7], В. Марочка [8] та ін., проте питання щодо місця кредитної кооперації в сільському господарстві непівського періоду залишається актуальним і нині.

Мета статті: дати оцінку значення сільськогосподарської кредитної кооперації для інтенсифікації та підвищення прибутковості селянських господарств в період непу.

Виклад основного матеріалу. Відмова від політики «воєнного комунізму» і проголошення курсу на реалізацію нової економічної політики спричинили ряд організаційних, структурних змін, які стосувалися сільськогосподарського виробництва, так як пріоритетним напрямком подальшого розвитку сільського господарства стає кооперація. Введення непу активізувало товарно-грошові відносини на селі, які стали стимулом для українського селянина щодо збільшення продуктивності його господарства.

Серед основних офіційних та законодавчих документів, які регулювали всі аспекти організації і функціонування сільськогосподарської кооперації, варто виокремити лист ЦК РКП(б) «Про кооперацію», який був направлений всім партійним організаціям задля виконання рішення X з'їзду партії щодо реалізації нової економічної політики, і який сприяв розширенню організаційно-господарських функцій сільськогосподарської кооперації [9, с. 226]. Також важливим для створення виробничої системи сільськогосподарської кооперації став спільний декрет ВУЦВК і РНК УСРР від 26 жовтня 1921 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» [10].

Видання цих офіційних документів сприяло організації процесу мобілізації всіх ресурсів, які могли бути використані для відбудови сільського господарства. Відповідно, універсальні сільськогосподарські товариства почали вносити зміни в свої статuti, доповнюючи їх пунктами про кредитні операції, і розпочали роботу з акумуляції вільних грошових ресурсів.

Першим законодавчим актом про кооперативний кредит варто вважати Декрет про кредитну кооперацію від 5 квітня 1922 р., який давав право громадянам УСРР утворювати кредитні та ощадно-позичкові кооперативні товариства [3, с. 291]. Подальше законодавче оформлення кредитна кооперація отримала в спільному декреті ВЦВК та РНК РРФСР від 21 грудня 1922 р. «Про відбудову сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та про організацію для селянства сільськогосподарського кредиту» [9, с. 322]. Аналогічний декрет, який стосувався організації цього процесу на території УСРР, було затверджено ВУЦВК 24 січня 1923 р. В декреті було зосереджено увагу на тому, що не лише державні і кооперативні організації, а й окремі громадяни можуть також бути засновниками губернських і районних товариств сільськогосподарського кредиту. Що стосується основного капіталу товариств, то він створювався наступним чином: 1) шляхом сплати засновниками своїх паїв; 2) шляхом випуску спеціальних селянських паїв, вартість яких не перевищувала 1/10 засновницького паю. Розмір селянського паю був визначений в 5 крб. золотом. Процедура його внесення полягала в наступному: сплата паю поділялася на два етапи: 50% вносилося при підписанні на пай і ще 50% протягом наступних 6 місяців [11, с. 11]. Держбанк для створення основного капіталу системи відпуслав 20 млн. карб. золотом [12, с. 19].

Для координаційно-організаційної роботи в 1922 р. було створено Всеукраїнську спілку сільськогосподарсько-кредитної та кустарно-промислової і промислово-кредитної кооперації «Сільський господар».

«Сільським господарем» як всеукраїнським центром сільськогосподарської кооперації були вироблені і широко розповсюджені нові статuti для універсальних сільськогосподарських товариств, які вели кредитну роботу під назвою «сільськогосподарське кредитне товариство» [7, с. 97].

Сільськогосподарське кредитне товариство мало стати основною формою сільськогосподарської кооперації і організовувати кредит не лише для індивідуальних селянських господарств, а й для спеціальних кооперативних товариств та колективних господарств. Окрім того, таке товариство організовувало як постачання всього необхідного для виробничих процесів в селянських господарствах, так і збувало продукти цієї діяльності. На думку Батюка І., історичні причини виникнення саме кредитного, а не будь-якого іншого товариства, полягали в тому, що необхідною умовою розвитку та інтенсифікації сільського господарства було втягнення його в сферу ринкових взаємовідносин. І, відповідно, першим кроком до цього була потреба збільшити капітали, що інтенсифікують господарство, і, як наслідок, необхідність організації кооперативного кредиту та постачання поліпшених засобів сільськогосподарського виробництва [1, с. 33].

Проте, як зазначає Макаровський О., за наявності в селі певного спеціального сільськогосподарського товариства кредитне обмежувалося лише кредитуванням членів цього товариства, не постачаючи й не збуваючи продуктів тієї галузі сільського господарства, для якої засноване спеціальне товариство [5, с. 6]. Проте в той же час кредитне товариство могло надавати допомогу спеціальним товариствам як кредитом, так і постачанням. Тобто, важливість діяльності кредитних товариств очевидна, так як в їх руках концентрувався вирішальний фактор, який впливав на розвиток сільського господарства конкретного району діяльності – сільськогосподарський кредит [5, с. 6]. Всього в 1923 р. Держбанк для цільового кредитування селянських господарств виділив «Сільському господарю» 6 164, 5 тис. карб. [13].

Згідно з декретом «Про сільськогосподарську кооперацію» від 22 серпня 1924 р. (пункт 1) право організовувати сільськогосподарські кооперативи надавалось всім громадянам не молодшим від 18 років, що працювали у сільському господарстві, або були пов'язані з сільським господарством промислом та користувалися виборчим правом до рад. Також питання права утворення кредитово-кооперативних організацій стосується і Положення про кооперативний кредит від 18 січня 1927 р. (пункт 1). Отже, основне, що передбачають зазначені офіційні документи, полягає в можливості заснування товариств особами, що працюють у галузі сільського господарства [5, с. 7].

Відповідно до нормативних документів радянської держави мета діяльності сільськогосподарських кредитних товариств полягала в наступному:

- 1) спільне ведення сільськогосподарського виробництва та дотичних до нього підприємств;
- 2) постачання для своїх господарств потрібних засобів виробництва: знаряддя, насіння, добрив, племінного матеріалу тощо;

3) переробка й збут продуктів сільськогосподарського виробництва;

4) придбання, налагодження й використання машин, електрифікаційних та інших технічних споруджень, що необхідні для сільського господарства та селянського вжитку [5, с. 7].

Окрім того, пункт 2 декрету «Про сільськогосподарську кооперацію» надавав право сільськогосподарським кредитним товариствам здійснювати в районі своєї діяльності кредитні операції, включаючи надання членам товариств пільгових позик для задоволення їх господарських потреб.

«Положення про кооперативний кредит» від 18 січня 1927 р. визначає мету та завдання сільськогосподарського кредитного товариства в обслуговуванні виробничих потреб кооперованого населення шляхом надання грошового кредиту та полегшення для населення процедури зберігання й накопичування коштів [5, с. 7]. Окрім того, згідно з Положенням, товариствам надавалося право на допомогу в організації збуту продуктів сільськогосподарського виробництва членів товариств та на постачання для господарств членів товариств необхідних засобів виробництва.

Згідно декрету від 18 січня 1927 р. саме кредитна робота визначалася як головна і обов'язкова, так як передбачала кредитування виробничих потреб сільськогосподарського виробництва та мобілізацію засобів для збільшення кредитування селянського господарства.

Ще однією пріоритетною сферою діяльності цих організацій було проведення операцій постачання й збуту, які за декретом обмежувались тільки предметами, необхідними для виробничих потреб селянського господарства. Згідно пункту 13 декрету було передбачено вимогу обов'язкової організації спеціальних капіталів для проведення торговельних та виробничих операцій, що виникали в процесі збуту й постачання продукції [5, с. 8].

Важливим етапом стало створення на Україні спеціального сільськогосподарського банку, питання про організацію якого піднімалося ще з 1921 р. Українська економічна нарада 9 лютого 1923 р. прийняла рішення відносно того, що розподіл всіх державних коштів, які направляються в сільське господарство, має здійснюватися через Український сільськогосподарський банк (Укрсільбанк) і низову мережу сільськогосподарського кредиту, яка була в його підпорядкуванні [14]. Укрсільбанк ставав координуючим органом зусиль держави і кооперації у відбудові сільського господарства. Як зазначає Морозов А., серед важливих висхідних положень початкового етапу кредитної політики Укрсільбанку стало тверде дотримання принципів планово-цільового кредитування безпосередньо кредитними сільськогосподарськими товариствами. Важливість дотримання вказаних принципів полягала в тому, що плани цільового кредитування були свого роду індикаторами економічних процесів [7, с. 104].

До кінця 1923 р. було завершено організаційне формування другої ланки системи кредитної кооперації, яка включала 9 губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків) (Харківське, Одеське, Катеринославське, Київське, Чернігівське, Подільське, Полтавське, Донецьке,

Волинське) з розміром уставного капіталу (в млн. крб.) – 5, 95 [15]. Вказані губсільбанки разом з іншими урядовими, державними і кооперативними установами стали акціонерами-засновниками Укрсільбанку, який розпочав свою роботу з листопада 1923 р.

Наслідком активної роботи держави з організації сільськогосподарського кредиту стала активізація і самого селянства: універсальні товариства все частіше почали включати в свої статuti положення про кредитні операції. В світлі цього Сільськогосподарська комісія ЦК КП(б)У 24 серпня 1923 р. виступила з пропозицією до губвиконкомів терміново розіслати директиву губсільбанкам відносно того, що селян мають проводити свої операції тільки через сільськогосподарські кредитні товариства. Ця директива мала сприяти найбільшому залученню в сільськогосподарську кооперацію селянських господарств [16]. Загалом на кінець 1924 р. сільськогосподарські кредитні товариства об'єднували близько 400 тис. селянських господарств або 10% всіх селянських господарств України [17, с. 111].

В лютому 1924 р. з метою організації більш ефективного використання державних коштів, направлених в сільськогосподарське виробництво, вищими органами влади УСРР було прийнято рішення про передачу НКЗ УСРР всіх функцій по кредитуванню Укрсільбанку. Загалом на кінець 1924 р. структура системи сільськогосподарського кредиту була сформована.

Проте політична і економічна ситуація в державі спричинювала її обмежені фінансові можливості. Відповідно, зростала необхідність максимального використання можливостей безпосередньо селянських господарств, які почали оперувати вільними коштами. Проте розмір вільних коштів в окремих селянських господарствах був не достатнім для того, щоб вкладати їх в виробництво. Відповідно, селяни витрачали їх на споживчі товари. Так, у 1923 р. майже 70% селянських доходів йшло на предмети побуту [18, с. 29]. Тому саме планомірна організація накопичення грошових коштів з метою фінансування виробничих затрат стала одним з пріоритетних напрямків роботи кредитної кооперації.

Одним з першочергових завдань стала організація максимальної близькості кредитної організації до отримувача кредиту. Це було пов'язано з двома основними причинами: 1) створення засад для оперативності і зручності надання кредиту; 2) контроль за використанням кредиту, так як це давало можливість не допускати, щоб наданий на виробничі потреби кредит міг бути направлений на торговельні операції.

Окрім того, практика кооперативної роботи давала підстави стверджувати нераціональність чисто грошового кредиту, так як початок 20-х рр. ХХ ст. в силу економічних і політичних обставин характеризувався товарним голодом і, відповідно, неодноразовими випадками використання кредитних коштів для задоволення споживчих потреб. Тому важливим стало вирішення завдання щодо надання товарного кредиту (сільськогосподарських машин, виробничого інвентарю та обладнання тощо). Ще одним завданням була організація збутових операцій, так як лише надання кредиту під

сільськогосподарську продукцію і відсутність організаційних форм збуту цієї продукції було недоцільним.

Зацікавленість держави в ефективній і результативній роботі сільськогосподарських кредитних товариств демонструє дослідження 1927 р., метою якого було виявити наслідки трьохрічного кредитування: дослідити характер і напрями кредитування в різних сільськогосподарських районах; визначити реальний стан життєдіяльності селянських господарств у зв'язку з кредитуванням і роль в цьому самого кредиту; соціально-економічний напрям цієї роботи, ті чи інші ухили в ній і, нарешті, роль кредиту в процесах розшарування селянства [19, с. 22]. Було проаналізовано соціально-економічний склад позичальників, визначено практичну реалізацію і використання цільового кредитування. Заключним етапом дослідження стала оцінка ефективності сільськогосподарського кредиту, під якою передбачався безпосередній чи опосередкований вплив кредиту на доцільність, інтенсивність та рентабельність процесів господарювання.

Висновки. Взагалі, доцільність створення спеціальної системи сільськогосподарського кредиту, який концентрував як державні, так і селянські кошти, сумнівів не викликає. Ефективність сільськогосподарського кредиту виявилась переважно в збільшенні основних засобів виробництва та в певному зростанні прибутковості селянських господарств. Також широке кооперування українського селянства, яке відбувалося за відчутної грошової підтримки кооперації державою, сприяло покращенню економічного становища незаможницьких і середняцьких господарств. Кредитна кооперація стала осердям кооперативної роботи в українському селі.

Список використаних джерел

1. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні / І. Батюк. – Х. : Книгоспілка, 1925. – 136 с.
2. Дідусенко А. Система сільськогосподарського кредиту на Україні (1923 – 1928 рр.) / А. Дідусенко. – Х. : Радянський селянин, 1929. – 122 с.
3. Височанський П. Кооперативний кредит / П. Височанський. – К. : Книгоспілка, 1929. – 407 с.
4. Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит / І. М. Подольський. – Х. : Держ. вид-во України, 1928. – 313 с.
5. Макаровський О. Організація і практика сільськогосподарського кредитового товариства / О. Макаровський. – Х. : Книгоспілка, 1929. – 280 с.
6. Німчинов Т. Аналіз роботи сільськогосподарського кредитового товариства / Т. Німчинов. – Х. : Книгоспілка, 1927. – 148 с.
7. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993. – 275 с.
8. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.) / В. І. Марочко. – К. : М.Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.
9. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917 – 1967. В 5-ти томах. Т. 1. 1917 – 1928. – М. : Политиздат, 1967. – 782 с.
10. Вісті ВУЦВК. – 1921. – 18 листопада.

11. Сільський господар. – 1923. – № 7. – С. 11.
12. Сільський господар. – 1923. – № 3. – С. 19.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1665. – Арк. 81.
14. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 7.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1894. – Арк. 2.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1679. – Арк. 15.
17. Звіт Робітничо-селянського уряду України за 1923-24 рік. До ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Х. : ВУЦВК та РНК УСРР, 1925. – 303 с.
18. Якиманський В. А. Бюджети селян в 1923-24 р. / В. А. Якиманський. – Х. : ЦСУ УСРР, 1927. – 62 с.
19. Івченко М. Про ефективність сільськогосподарського кредиту (з досвіду Київщини) / М. Івченко // Вісник сільськогосподарської науки. – 1927. – Х. – Том 4. – № 2 – 3. – С. 22 – 38.

References

1. Batyuk I. Sil's`kogospodars`ka kooperaciya na Ukrayini / I. Batyuk. – X. : Kny`gospilka, 1925. – 136 s.
2. Didusenko A. Sy`stema sil's`kogospodars`kogo kredy`tu na Ukrayini (1923 – 1928 rr.) / A. Didusenko. – X. : Radyans`ky`j selyany`n, 1929. – 122 s.
3. Vy`sochans`ky`j P. Kooperaty`vny`j kredy`t / P. Vy`sochans`ky`j. – K. : Kny`gospilka, 1929. – 407 s.
4. Podol`s`ky`j I. M. Sil's`kogospodars`ky`j kredy`t / I. M. Podol`s`ky`j. – X. : Derzh. vy`d-vo Ukrayiny`, 1928. – 313 s.
5. Makarovs`ky`j O. Organizaciya i prakty`ka sil's`kogospodars`kogo kredy`tovogo tovary`stva / O. Makarovs`ky`j. – X. : Kny`gospilka, 1929. – 280 s.
6. Nimchy`nov T. Analiz roboty` sil's`kogospodars`kogo kredy`tovogo tovary`stva / T. Nimchy`nov. – X. : Kny`gospilka, 1927. – 148 s.
7. Morozov A. G. Selo i groshi. Ukrayins`ka kredy`tna kooperaciya v dobu nepu / A. G. Morozov. – Cherkasy` : NDITEXIM, 1993. – 275 s.
8. Marochko V. I. Ukrayins`ka selyans`ka kooperaciya : istory`ko-teorety`chny`j aspekt (1861 – 1929 rr.) / V. I. Marochko. – K. : M.R. Kots Publishing, 1995. – 224 s.
9. Resheny`ya party`y` y` pravu`tel`stva po hozyajstvennym voprosam. 1917 – 1967. V 5-ty` tomax. T. 1. 1917 – 1928. – M. : Poly`ty`zdat, 1967. – 782 s.
10. Visti VUCzVK. – 1921. – 18 ly`stopada.
11. Sil`s`ky`j gospodar. – 1923. – # 7. – S. 11.
12. Sil`s`ky`j gospodar. – 1923. – # 3. – S. 19.
13. Central`ny`j derzhavny`j arxiv gromads`ky`x ob'yednan` Ukrayiny` (dali – CzDAGO Ukrayiny`). – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1665. – Ark. 81.
14. Central`ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv vlady` Ukrayiny` (dali – CzDAVO Ukrayiny`). – F. 27. – Op. 4. – Spr. 16. – Ark. 7.
15. CzDAGO Ukrayiny`. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1894. – Ark. 2.
16. CzDAGO Ukrayiny`. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1679. – Ark. 15.

17. Zvit Robitny`cho-selyans`kogo uryadu Ukrayiny` za 1923-24 rik. Do IX Vseukrayins`kogo z'yizdu Rad robitny`chy`x, selyans`ky`x i chervonoarmijs`ky`x deputativ. – X. : VUCzVK ta RNK USRR, 1925. – 303 s.
18. Yaky`mans`ky`j V. A. Byudzhety` selyan v 1923-24 r. / V. A. Yaky`mans`ky`j. – X. : CzSU USRR, 1927. – 62 s.
19. Ivchenko M. Pro efekty`vnist` sil`s`kogospodars`kogo kredy`tu (z dosvidu Ky`yivshhy`ny`) / M. Ivchenko // Visny`k sil`s`kogospodars`koyi nauky`. – 1927. – X. – Tom 4. – # 2 – 3. – S. 22 – 38.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2018 р.

Ю. В. Тренкин

Кредитная кооперация как важная составляющая экономического развития крестьянских хозяйств в период нэпа

Прослежено становление сельскохозяйственной кооперации в период новой экономической политики, охарактеризована законодательная база организации этого процесса. Установлена важность для эффективного развития сельского хозяйства Украины деятельности сельскохозяйственных кредитных обществ, освещена эволюция организационной сети таких обществ. Проанализировано значение кредита как важной составляющей интенсификации сельскохозяйственного производства в Украине в 20-ых гг. XX ст.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация, кредитное общество, сельскохозяйственный кредит, Украинский сельскохозяйственный банк, эффективность кредита.

Yu. V. Trenkin

Credit cooperation as an important component of peasant farms' economic development during the NEP period

The issue concerning formation of agricultural cooperation in the period of the new economic policy is highlighted, the legislative basis for organizing this process is characterized. The importance of the activity of agricultural credit societies for effective development of agriculture in Ukraine is shown, the evolution of the organizational network of such societies is highlighted. The importance of credit as an important component of agricultural production intensification in Ukraine in the 1920s is analyzed. The article states that the effectiveness of agricultural credit lied mainly in increasing fixed assets of production and in a certain growth of peasant farms profitability.

Keywords: agricultural cooperation, credit society, agricultural credit, Ukrainian Agricultural Bank, credit efficiency.